

МИХАИЛО ЛАЛИЋ

БИЉЕЖНИЦА

(Јуни 1975)

Дуго сам се скањивао, па се одједном указала згодна прилика: путују Зуко и Везира с Титоградском телевизијом да снимају на Босфору, моћи ћу на њих да се ослоним као на тумаче и путовође бар у почетку. Одредили смо да се нађемо у Цариграду, на жељезничкој станици Сиркеџи, у недјељу 15 јуна.

Требало је, прије свега, купити девизе; за ту куповину био је потребан докуменат од неке културне установе. Та два посла сам успјешно свршио, ставио сам пасош у џеп, ствари у кофер; на станицу београдску стигао сам као обично пола сата прије поласка — да ми воз, случајно, не измакне... Најзад сам се и попео у спаваћа кола некад чувеног Оријент-експреса.

Субота, врућина, нема сапутника да прихвате свој дио терета — радије путују авионима но да се гњаве гледајући шта се на земљи ради. Досади ми докони чувар вагон-лија причајући о пријатељствима што их је склопио с амбасадорима и осталим дипломатским величинама из времена док се још возило по шинама. Трајало му је тих ауторитета и догодовштина до близу Ниша, па се најзад и он замори те ме пусти да предахнем.

На граници код Димитровграда искрсну за мене тежи проблем као авет из сватовског гробља; није довољно имати пасош; требало га је и потврдити у некаквој канцеларији, а ја сам баш то изабрао да пропустим. Кад се деси такав малер, обично путника скину с воза и упуте га да се врати на полазну тачку те да поправи букварску погрешку. За мене би то већ било — пропаст плана!...

Избави ме изузетна срећа: наишао сам на оригиналног милиционера, баш онаквог какав мени треба: који и сам у потаји пише пјесме, чита књиге и опрашта заборавним занесењацима. Иако је била субота поподне, кад сви наши бјеже с посла као од куге, што могу даље, да их не стигне — он је успио да ухвати на телефону у Београду неког дежурног и неког шефа који му је допустио да ми изда излазну визу...

*

Преконоћ је падала киша, било је и вјетра с урлицима — свитање откри мутне баре и потоке, поломљене гране и полегла жита по Тракији. Уприје сунце, диглоше се облачићи испарења. Испред станице измиљели људи — стоје на ногама, али се види да нијесу будни. Поштари су или цариници или помоћни жељезничари, то се не може одредити по униформи; тек — шуњају се горе-доле, гледају сунце, гледају воз и размишљају: исплати ли се поћи тамо куд су кренули или је боље вратити се у постељу. Један покуша да изагна ћурку из ограђеног брлога, али се она успротиви и наведе га да одустане од те намјере; други успје да најтера пса из хлада под платаном и заузе његово мјесто.

Ни на другим станицама или насељима између њих не виде се људи у послу или у покрету, не излажу се сунцу и ваздуху, има их само по крчмама, виде се за столовима — остали су изгледа исти као у вријеме кад је Херодот писао „беспослица је за Трачане нешто најљепше“ ... Ипак — овце су острижене и ливаде покошене, биволи загнани у каљугу, на пашњацима се згушњавају рогата стада и на њивама је остављено по једно гранато дрво с намјеном да прими у клад уморне раднике док буду ручали ...

*

Поред пруге стоје бријестови, осушени, отуљени, трапичне жртве „холандске болести“. Неки се још бране последњим онагама и листићима. Умиру од врха, суше им се прво крајње гране крајевима па све ближе стаблу. Доње гране и гранчице ближе стаблу живе су још неко вријеме и на њима се још зелени проријеђено ситно лишће док се и оно не шчакори и увене. Интересантно је како Роберт Гревс, ослањајући се на Плинијеву Историју природе, описује пејсаж трачког Херсонеса, у близини града Елаја: „Висока брестова дрвета стајала су на домаку светилишта ... Гране које су окренуте мору, према Троји, раније листају али брзо оголе, док пране са супротне стране остају зимзелене. Чим бријест порасте толико да човјек са његових горњих грана може у даљини назрети тројанске зидине, он се осуши, али младнице ипак никну поново из његовог коријена ...“

По овом опису могло би се закључити да се још у доба Плинија приморски бријест борио с болешћу која је касније названа „холандска“; борио се више од двије хиљаде година, а тек у наше дане подлегао заједно с пољским и горским бријестом чије се зелене крошње претварају у јадне суварке и црну трулеж по шумама. По свој прилици је индустријска ера својим киселим гасовима погодовала фаталној болести којој људска наука не нађе лијека, те лијепо гранато дрво, украс поља и бедема, изумири на земљиној кугли, па ће му се ускоро и само име изгубити ако га отпорни сибирски бријест не сачува.

*

Из Пеливанкеја дјечак на магарцу отјера троје говеди на пашу. У Мандири полицајац разагна неку црнигусту дјецу да се возу не примичу. Муратли сам запамтио по кафанама пуним гостију. Од Черкезкеја (Чаркиног села) поче храстова шикара која ме потсјети на Пискаву долину између Трепче и Трешњева, названу тако по јауцима дјеце похватане у збјегу године 1738. Каснимо већ четири сата због неког воза који је негдје скренуо са шина. Чека се и даље. Повремено машина крене, убрза, па се ускоро предомисли и стане; срећом, још није почела уназад да иде. Наоколо су крчевине и откоси. Шири се простор с брежуљцима, шумарцима. Брдима даљина мијења боју, танки путевци на превојима губе се у непознатом с оне стране. „Даљино, мајко свих жеља!“

Чаирдере је мала станична зграда у храстовој шуми: жена на чесми мрзовољно пере боцу; мало даље, у шуми, у мутној бари купа се усамљено дијете; однекуд наиђе буљук коза, сјурише се у долину. У Курфали бјеше човјек побо сохе, поставио греде и преко њих мотке — сламом покрио пландиште за овце пошто нема високог дрвећа. Кобакса је лијепо мјесто: поточић, платани, лијепи коњи у хлад стали, празне циганске черге стоје испред хладовитог улаза у тунел, на излазу из тунела на бријегу усправи се релеј постављен да хвата слике и гласове из свијета за телевизоре у Цариграду.

Ребала су се и друга насеља: Хадимкеј, Омерли, Испартакуле, па се појави равна плоча Мраморног мора бјеличасто-плаве боје, и као да није море но бескрајно клизалиште замагљено у азијском недогледу. Све хладове под боровима у Халкалију и стрмином изнад пруге бјеху заузели самци или породице избјегле из кућа да се спасају од врућине.

*

Иако је воз „набрао“ седам сати закашњења, као да се такмичио с неким нашим возовима — на Сиркеци су ме ипак сачекали Зүко и Везира. Узели смо јевтин такси — цјенкање је обавезно: замјена за таксиметар — те се одвезли у чувени Пера-Палас. Стари хотел, у којем је одсиједао Винстон Черчил, и осим њега принчеви, банкари, амбасадори, берзијанци, хоштаплери високог стила — показа се да је јефтинији но преноћиште у Црној Гори. Из тога се види једно: капиталистички хотелијери, већином Јевреји, још се нијесу досјетили да на платни списак ставе неколико директора с министарским припадностима, па би им цијене биле скупље и могли би бар у томе да се изједначе с Американцима.

*

У мемоарима Хајдуковића и у неким документима помиње се руска црква Светог Николе на Пангалти код Таксима. Има разлога да се вјерује да је уз цркву била и болница за морнаре, а такође и споредне зграде. Црногорци који су радили у Цариграду, скупуљали су се код те цркве недјељом и свецем, на молитву и да се виде један с другим. Вјероватно је код ње свраћао Стеван Перовић, као и они што су послани да га убију, а зна се да је и Тодор Кадић, прије но ће поћи да убије кнеза Данила, на томе мјесту био нашао привремено уточиште. Исто тако Филип Радоњић, син објешеног атентатора, виђен је био код те цркве, те је за њим послан Мићо Газивода да га убије. У лето 1904. године из те су цркве најсвечаније испраћени посмртни остаји црногорског посланика, тада дојена дипломатског кора, Митра Бакића који је напрасно преминуо, вјеровало се: од отрова Петровића... Послије тога није чудо што сам се лаковјерно понадао да би се тамо могло наћи трајнијих трагова, можда и писаних, о нашим знаним и незнатим, па и о Пеју Грујовићу чију сам причу покушавао и желио да провјерим, приближим стварности и допуним, бар за себе, вјеродостојним документима. Дошао сам, дакле, у Цариград као „сензитивац“ — такав су назив измислили парапсихолози — да потражим „индукторе“, то јест неке реалне податке од којих би требало поћи некуд даље. Ту ми изненада долази на ум: можда би се могло рећи да се занати писања, сликања, размишљања свODE на то: трагач омирише предмет, отисак, остатке неке неразговјетне, и пушта се у трагање — ако и не нађе пут за Индију, може се десити да открије неку неслућену Америку, па би и то неком ваљало, ко зна зашто... Или из тока што све носи, по некој ритмичкој симетрији или нејасној симпатији, захвати прегршт течне прошлости — а она се одједном претвори у трепераво огледало за садашње и за будуће...

*

Везирина мајка живи у старој кући на Јуксе калдрми, близу текије, с једне стране, и јеврејских антикварница, с друге. Иза куће је сјеновита башта ограбена високим зидовима, с нешто биљчица жељних сунца и са здравцем заслаћеним свуд наоколо. Одморили смо се у хладу баште, изашли на Таксим, и даље правцем према Шишлију, да тражимо руску цркву на Пангалти. Пошто Везира говори турски, питала је десно, лијево, пролазнике и продавце који ту живе, свраћали смо у неке сокаке куд би нас очи превариле, али се не нађе нико живи ко би знао нешто о тој цркви. Рече нам неки Израелит да је у близини јерменски манастир — ваљда ће они тамо знати о колегама по еванђељима. Нашли смо манастир у Сафер-сокаку, али ни то не би од користи — ништа они нијесу знали, никад чули, нигдје видјели какву било руску цркву на Пангалти... Као да је тло

под њом пропало. Нестала је та баксузна црква — и то не само из садашњости, но некако и из прошлости. Кога год питамо — зачуди се, дигне вјебе и спреман је да се закуне да неке такве грађевине нигдје наоколо није било ни могло бити од кад се памти.

Ипак то није била варка, ни привиђење, ни фатаморгана, јер ево шта каже запис: кад је напрасно преминуо црногорски посланик у Турској Митар Бакић у дворцу „Мерџан“ — „стигао је руски амбасадор Зановјев, а касније и српски отпавник Балугџић и војни аташе пуковник Лежјанин... Одлучено је да се опијело изврши у цркви руске болнице Светог Николе, на Пангалти. Стигао је и патријарх цариградски Јоаким са два члана Светог синода који су с петрахиљима читали молитву за упокој. Црногорци и Приморци су стизали у Мерџан да се поклоне сјенима и одају почаст човјеку који је достојно и са пуно дипломатског такта репрезентовао своју земљу. На три јастука од црне кадифе били су изложени педесет и више покојникових ордена, на капаку сандука — црногорска капа са сенатским грбом и сабља балчаклија коју је поносно пасао и носио на званичним пријемима. Ујутру... поворка је кренула друмом који води преко брежуљака у Цариград, на Пангалти. Послије два сата вожње стигли смо у цркву Светог Николе код руске болнице и поставили покојника на уздигнут катафалк. Стражу су држали у цркви шест морнара са руског војног стационара „Колхида“...

Почели су да стижу многобројни вјенчеви од свјежег цвијећа. Њих је било на стотине: султанов, високе порте, дипломатског представништва, српске колоније... Кад је зазвонило звоно мртвачко, музика је интонирала погребни марш и војска (батаљон разних родова оружја) пушкама окренутим земљи узела став мирно. Послије завршеног опијела у коме су, поред руских свештеника и руског црквеног хора амбасаде, учествовали представници патријарха и владике из Пере, музика је...“ и тако даље, па су посмртни остаџи Бакића упућени у Црну Гору, у његово родно мјесто, село Забрђе код Андријевице...

За наше вријеме није ни то чудо: била црква, па је нема — вријеме зида и разара, умјесто ње је назидало други или можда трећи слој ружних зграда од бетона.

*

На повратку смо се ипак распричали да заборавимо шта вријеме од нас чини. У два маха ми се причинило да нас неко прислушкује и прати нас. Прије но сам се окренуо, он се сам јави:

„Јесте ли ви Југословени?“

„Јесмо“, рече Зуко, „А ви?“

„Нека сте ми живи и здрави, и нек вам се чује говор надалеко!“

То нас благослови типичан западњак, више сијед но просијед, водећи под руком лијепо жену која нам се пријатељски осмјехује али ништа не говори. И он је, каже, Југословен, Босанац из Брода Михаило Рашић — и пружа ми посјетницу. С једне стране на њој пише:

Senor Miguel Rašić
Pumacahua, 1527
Jesus Maria, Lima 11
Peru, South America

С друге стране друга адреса:

Mike Rašić
1430 South Bayshore Drive
apartement 808
Miami, Florida 33131

По свему би се рекло да је Рашић један од успјешнијих наших сународника, али то га није навело да заборави матерњи језик иако већ педесет и три године живи у Америци.

Поздравили смо се и разишли на супротне стране — никад се више нећемо видјети на овом ни на другим свјетовима.

*

Мој прозор гледа преко Златног Рога на Истамбул. Оно што видим очима и дурбином јесте — Тјескоба. Не љепота, као што сам замишљао према описима из књига, но гушење у старудији и прашина. Прво упоређење које ми долази на ум, то је — с пробљем аутомобила. Опажају се ту и тамо линије сокака — силом искривљене, улупљене, избочене: борба за простор која дуго траје и има своје грчеве.

Ова слика не води ме размишљању о складу и симетрији но у неке тужне мисли о бесциљности, о странпутици на којој су људи. Шта ће им толико гомилање? ... Чему ће им послужити то што толике ствари скупају? ... Зашто желе да дуго живе, кад се у животу толико муче и друге муче? ...

*

Уранио сам да посматрам како сниматељи Титоградске телевизије снимају „хале“ цариградске између Моста и станице. Пакао промета, гужва теретњака, коњских запрега и носача — цакова, сепета, бремена, амбалаже... Безбројне су и бескрајне слике људске муче и биједи у зноју, вици и прабини. Најжешће ме заболи душа гледајући дјецу, старце, изнемогле старе жене како носе тешке бале и стењу под њима. Носе дјечаци стубове сепета наслаганих до два метра изнад главе. Носе старци сандуке, машине, огромне цакове под којима ће црћи данас или сјутра. Вуку коњи брда робе а види се да

су жељни хране. Носе жене вреће, бале — пролазе су зачепиле, мора да се дуго чека под бременим док им се ко склони с пута. Ношење је народна казна и пакао Цариграда.

Ове слике наводе ме да се упитам: од чега то живимо ми у чијој земљи се ријетко види да човјек носи или ради, и гдје се сваког дана види како су јуначки запосједнути сви столови у кафанама и испред њих. Живимо ли ми то од славе, татарине, мамарине, хохштаплераја, или „на креду“. Ако је „на креду“ — кад ћемо се одужити? ... Зүко каже да ће нама доћи „седам гладних крава“, а ја се бојим: кад нам почну долазити, нећемо имати кад да их бројимо ...

*

Сањао сам да ме траже и да се немам гдје склонити. То моје такозвано „друго ја“, тачније речено мој лични баво, налази начин да ме тргне из сна, дигне ме на стражу а он се повуче да одмара. Устајао сам као обично и прилазио до прозора. Призор који ми се отварао пред очима није био баш обичан: стотине хиљада сијалица и фењера из кућа, с лаба, из излога, сијало је и треперило као неко доње небо с неједнаким сазвјезђима. Док балкон пода мном подрхтава од далеких теретњака што се никад не смирују, препознао сам над Фатахом сазвјезђе Влашића — колико ми то ваља! ...

*

Туга ме хвата кад погледам какве ситнице продају овдје: воду, чајеве, дугмад откинуту са старих хаљина, шарафе, шишарке ... Сви су продавци од малих ногу па до испред смрти. Најбједнији вичу и деру се да би продали прије него цркну. Не знам шта ме више жалости — да ли продавци ревија и књига покупљених са сметлишта, или они што посљедњој сиротињи нуде оброке од сплачина. Зүко ипак има друкчије мишљење о свему томе. Међу њима, каже, влада увјерење да је најгора биједа службеник, онај ко служи и ко није самосталан ни слободан да ради шта хоће. Пошто они раде шта хоће, то јест по ваздан се забављају нуђењем, цјенкањем, очекивањем неке среће — њихова биједа није биједа, они су то стање сами изабрали ...

Ох, много штошта ми смо сами изабрали, па нам је касније постало робија! ...

*

Кроз гужву испред безистана, поред аутомобила што се копрцају тражећи пролаз и пјешака сабијених уз зидове, наведе неко десетак јаради — црна, коврцава, као да су од исте мајке. Толико су преморене јадне мале животиње — од умора су сасвим мирне, забрнуте, помирене са судбином. Пролажаху једно за другим и пробоше без

белаја и извињавања: нити се с киме сударише, нити коме робу погазише — зато су ми у том тренутку изгледала паметнија од браће људи, оних што их некуд гоне и оних што се од њих проћи не може.

*

Од по злу чувених цариградских паса, чији су чопори страх задала, није остало ништа, као ни од јаничара. Испод хотела Пера-Палас сакупе се три-четири оскубеника те понекад заједно залају, али се при томе не усуђују да изађу на асфалт: већ им је прешло у насљедно памћење да се тамо лако гине. Само људима то у главу не улази, узалуд им је што су новине сваког дана пуне вијести о несрећама.

*

С Беновљанске куле у Галати виде се обале Златног Рога и Босфора — кровови, прозори, минарета, димњаци, бродови и зидине с чемпресима, и све је то потопљено измаглицом од прашине што се дигла измијешана с испарењима.

Турцима се у том пејсажу нема на чему завидјети, а нема разлога ни да се жале. Побједа и ситост урнисале су их као све друге у прошлости и низ ријеке будућности. Уселили су се у прчке зидине и у куће које никад не поправе, молили се своме богу у црквама претвореним у џамије — бог им је на то помогао да се наједу туђе муче, да отежају и задријемају, па да најзад осиромаше. Од номадства које их је донијело у ове стране, изгубили су прво стоку, па коњицу и брзину и могућност да изненаде. Остала им је само најгора особина: нада у насиље и навика да се служе њиме — против својих, ако нема довољно туђих.

Има и других трагова живота са стадима: величанствене грабеvine у ствари су остварења фантазија и фатаморганâ, шаторови из оаза што су их номадски нагањачи радом робова назидали дуж обале. И гробља су са те стране — својим хаосом потсјећају на расута степска крда што се пењу уз брегове и прелазе с оне стране. Остало је културна Европа: фабрике и кућерине од цемента. Најзад је Европа побиједила — прогутаће ускоро и гробља.

*

Јуче ме позваше неки наши да заједно посјетимо цариградског послотног човјека, директора парабродарско-превозничког предузећа и норвешког консула у Цариграду, Дапковића Луку-Александра. Има Лука-Александар нешто око педесет година, енергичан је, четвртаста

чела и лица, модрих очију од старих Германа. Говори бар седам језика, што је својствено Левантинцима — сви су због нечег полиглоти. Дјед му је поријеклом из Паштровића, али је рођен у Цариграду: отац Луке, Александар, такође рођен у Цариграду, већ није знао српски језик, а зато је сина послао у Будву 1938. и 1939. да научи у отаџбини, код робака, како се говори и остало.

Дапковићи нијесу власници бродова. Девиза им је: нека други имају бродове, ти гледај само да их искористиш. Фирму је основао дјед Лука, ожењен Њемицом из хамбуршке породице. Године 1917. фирма је била дошла у кризу. Отац Луке Александра успио је да је ојача између два рата. Заступају и наша бродарска предузећа, али не и Барску пловидбу — Црногорац не допушта да га својта искористи, више воли да то буде неко туђи.

Дапковићи су из Светог Стефана, но више их тамо нема. Он је посљедњи мушки потомак, жива му је само братучеда Кејтера у Будви, старија од њега. Неком паде на ум да га упита има ли дјеце. Он на то рече: „Не, на жалост. Или је можда тако боље, не знам шта да кажем.“

У дилеми је, дакле, и он који би могао да отхрани десетак синова — да једни стичу докле други растурају. Жена му је Њемица из Хамбурга, од цариградских хамбуржана. Живе на азијској обали, канцеларија на Галати, секретарица Гркиња, пословођа Француз. Тијесно им је, загушљиво, галама Галате продира кроз све поре. Зашто он ради? ... Чему штеди? ... Што да се богати, кад већ има доста? ... За фирму која ће с њим пропасти или промијенити име и садржину? ...

Неко од наших, мислим Љумовић, одговори на та питања:
„Има и он своју дрогу“.

*

Кажу неки да је прошлост нешто као турско гробље; садашњост би тада била асфалтни пут преко гробља. Но и тај пут, нов и гладак, по свему би се рекло, води у велико старо гробље, звано живот.

*

Најзад сам се уканио да поћем до нашег консулата с надом да ће ми неко тамо дати неку врсту препоруке за руски консулат — па ће се тада Руси смиловати да ми кажу гдје је била и какву је судбину имала руска црква Светог Николе. Прешао сам преко Таксима и Харбије према богаташким квартовима и вилама од мермера што се зову Шишли и Нишанташ. Тамо негдје нашао сам наше отмене представнике. Примили су ме с довољно пажње, јер су у неком часопису званом „Ревизија“ видјели моју фотографију и три реченице о мојим књигама. Но, кад сам казао шта тражим и шта ми од њих треба,

умјесто да ми помогну код Руса — дадоше ми да прелиставам три фасцикле судског спора што га води српска влада око земљишта у Тепебаши. То земљиште код Пера-Паласа купио је Љуба Ковачевић 1892. године за рачун српске владе (јер држава није имала право да купује) с циљем да се тамо подигне српска црква и школа. Чetrнаест година касније, то јест године 1906, сложио се Никола Пашић са стручним мишљењем да то земљиште није погодно за цркву и школу, пошто су га са свих страна опколиле јавне куће, па је боље да се прода. Није продато због нечега ево читавих седамдесет година. Наши чекају бољу цијену. Добиће је, јер земљиште је на том простору и у читавом Цариграду ужасно скупо. Станарине су фантастичне. Исплати се купити и порушити четвороспратну зграду да би се на њеном мјесту направила шестоспратна...

*

Пошто нећу да се понижавам те да двапут молим исте људе за исту ствар, одлучио сам да се обратим непосредно руском консулату. Портир ме упути на неког младића црвенкасте косе, пјегава лица и дугачка носа — тај ме погледа подозриво, а мој пасош са презрењем. Кад му казах зашто сам дошао, он се мало као зачуди, искрену главу да промисли и промрмља отприлике: „Можда ми немамо информације о тим стварима које не спадају у нашу надлежност“. Пошао је до телефона, поразговарао па се вратио: „Секретар каже да немамо информације о томе.“

*

Мато Фажо, наш човјек који ту борави деценијама и „зна Цариград као свој цеп“, посаветова ми да потражим руски манастир Светог Андрије: тамо живе неки стари калуђери, те дако се неки од њих сјети шта је било с црквом Светог Николе...

Манастир је у Галати, Мунхане падеси, на последњем спрату неке зградурина... Тражио сам га докле сам клонуо. Не надох га, али сам се напих и заситио задаха Галате и Топхане, те ми и сад зуји и зврји у ушима и врцају ми пред очима слике које су ме тамо прогониле. Радионице су тијесне рупе закрчене шинама, угљем, чабавим старим машинама што звекећу, огњиштима, мјеховима, варницама и муњама. Кроз дим, задахе и прашину угља и метала, назиру се полуголи ознојени, нагуштени ликови људски што подсјећају на грешнике са цртежа по мотивима Дантеовог пакла. Нема ваздуха, нема се шта удахнути ни на улици, а камо ли у тим тијесним траповима из којих до насред паде сукљају таласи јаре и звекета. Тегле дјеца и младићи, има и жена што онагом мишића злехуди хљеб зарабују — вуку шине, носе даске, утоварају, дробе камен и спајају гвожђе с гвожђем.

Ја тај пејсаж задимљени, и те слике индустрије не баш високо развијене, и кад бих могао не бих смио овдје даље развијати, јер то би се могло схватити као реализам, и с малим напором квалификовати као соц-реализам, а то је са наших катедара, из катедрала и редакција проглашено за страшну јерес и смртни пријех. Једино ћу се усудити да то стање очајничко осумњичим као повољно за развратак тероризма који је у Турској евидентан. Наравно да то није нека нова мисао, прије мене су је вјероватно рекли многи, међу њима турски пјесник Назим Хикмет у роману „Занесењаци“. Узгред речено, тај роман су Французи превели и штампали (под насловом *Les romantiques*); преведен је и на наш језик (В. Бојовић), али га наши издавачи не примају из бојазни да не буду осумњичени као присталице соц-литературе — што би за њих било страшно, а било би и нетачно...

*

Цариград је дерачина и тјескоба. У какве су се рупе и буџаке завукли људи!... Један некако ископао кубни метар простора у масивном зиду зграде — ту је смјестио два пара клијешта — поправља пегле и решое и нагнут сједи јер нема гдје да исправи главу. Други присвојио или од неког наслиједио стару пукотину у зиду Валенсова водовода — ту кува чај те га крчми пролазницима у филцанима. Сајција радњу отворио крај дрвета у парку — свакичас тјера псе што се затрче да му поквасе опрему. Дрвени адвокати, а можда и прави, сјатили су се око судске зграде, донијели сваки свој сточић и писаћу машину на њему — сједе, склапају брзе погодбе да откуцају жалбе, молбе и представке. Један нема ни сточића, ни столице — све је, изгледа, проио или прокоцкао — ради стојећи: лист хартије наслонио на зид, пише...

Важно је само почети; послје ће већ да иде, и ићи ће док се умре.

*

У два сата послје поноћи, неки пророк, којем је одједном дошло надахнуће, поче своју проповијед у недовршеној новоградњи у стрмини испод хотела Пера-Палас. Глас му одјекује међу гредима и стубовима као у готској катедрали, ријечи се мијешају с одјецима те ни они што знају језик не би могли разумјети је ли садржина те његове проповиједи моралистичка или критичка или је чисто религиозна. Њега, изгледа, не интересује да ли га ко разумије. Главно је да му нико не смета, а послје нек свако тумачи и овако и онако, а то се већ догађало и већима прије њега: Заратустри, Питагори, Христу, Марксу и другима.

*

Дрвеће је израсло из турбета крај зидина Јени-куле. Десетак младих паса, сви прљави, играју се око рушевина. Дан је бљештав и сабласан у исто вријеме — од присуства толиких трагова историје и од смрада неког леша, вјероватно животињског, што се диже изнад баре.

Бјежећи од смрада, попели смо се на брдо изнад чемпреса Ејуба и модрине Златног Рога, до рекламерски стилизоване кафанице у коју је, кажу, свраћао Пјер Лоти... Други кафеџија, стар и кошчат, каже да је то лаж ноторна, и љути се: Лоти је свраћао у његову кафаницу, он му је лично спремао кафу, а та налицкана крчма тамо није тада ни постојала...

Стрмину испод излетишта заузело је једно од многих турских гробља. Некога баш сахранише у тишини и шутке се разибоше замишљени. На дну доље, у закутку између два брда, завршава се затрављеним шкољевима и мочваром убажђела водурина Златног Рога засијана лешинама пропалих барки и чамаца. Супротно брдо, бјеличсто, пустињски голо, од подножја је засијано гробовима који се риједе према врху али већ су се попели до горе. Колико је тих гробова, могло би се помислити да ту људи ништа друго нијесу радили ни мислили, но долазили да зараде мало мјеста за вјечито излежавње у брду крај воде.

*

Бјеше нешто мрзовољан плећати, главати, најезени вратар у згради гдје наш Шимуновић има некакву канцеларију — не да лифту да приђемо, виче на Зүка и на мене као да смо му на жуљ стали, маше рукама да нам покаже: постоје за нас степенице. Хтио сам га послушати, да се не сваћам у туђој земљи, али Зүко дотле окрену кључ и отвори врата лифта. Онога зато ухвати бјеснило — виче, трчи, стегао песнице, спремио се да удари на двојицу... Кад му пружих двије лире, што баш и није нека пара — спласну, разоружан, и љубазно нас поведе лифтом.

Док сам размишљао о том мрачном и дивљачком у човјеку, Зүко се сјети србијанске пословице: „Пара врти гдје бургија неће“...

*

Кад се гледа с азијске стране, с Багдадске паде или с гробља Караца Ахмет, од Бејкеса, Ченгел-кеја или Кандила — европска обала града на Босфору, иако знамо каква је у ствари, изгледа сребром окована и кристалним палатама прекривена, „купа меда, гора од шећера“... Чар је, дакле, као вазда, у размаку, у могућности да очи буду преварене. Попео сам се на Бүзел-тепе (Лијепо Брдо) и узео да

гледам кроз дурбин: Викенд! Збогом! . . . Хиљаде кола великих и малих бјежало је и штрцало свим цестама што излазе из Цариграда — град покушава да побјегне сам од себе, од свог смрада, као што пас бјежи с мјеста гдје је свој измет затрпао. А кроз дан-два вратиће се на исто мјесто — нема се куд с ове земље иако је задрљана до ушију.

*

Прешли смо преко моста из Азије у Европу, избили на Таксим, ступили се преко Тарлабаше, на мост Кемала Ататурка, кроз стару Балату, према Фанару. Искрцали смо се пред Патријаршијом, пустише нас да уђемо у неку врсту пријавнице. На моје питање знају ли нешто о руској цркви Светог Николе на Пангалти, добио сам кратак одговор: „Јок!“

Пошто ме то не задовољи, додаше ми и додатак обавјештења: постоји руски манастир светог Андрије у Мункане џадеси и постоји грчка црква светог Николе на Фанару, и још нека трећа црква кад се сиђе од Галата Сараја на Топану, у Неџатибе џадеси, на мјесту гдје је пресијеца сокак Коронкил-фарин . . .

Тако су ме најзад заситили цркава и манастира за сав живот.

*

Од Патријаршије побох на запад, испод старог водовода. Прешао сам преко бријега који ми је заклањао бљештаву плочу Мраморног мора и набох се у некадашњем јерменском насељу које се некад звало Саматја. Јермена је, последије покоља и прогона, мало остало; бјеже и ови што су остали чим набу прилику. Саматја је временом добила друго становништво и друго име, сад се зове Гази Осман. И Грци се иселавају, све мање их је; кад буде мање од десет хиљада, изгубиће право да ту држе Патријаршију; Турци то чекају, па да приступе „чишћењу“ Фанара. Није ми жао фанариота — толико су јада задали нашим Босанцима, Херцеговцима и Косовцима — али ми је жао Грка: то је њихов посљедњи пораз, њиме се ето завршава битка која је потрајала пет стотина година . . .

Намјеравао сам да ту на Саматји лоцирам неке догађаје важне за Пеја Грујовића. Сад ми се то мјесто не допада због задаха што се шири из фабрике кожа. У близини су стари бедеми Цариграда, из једне капије у зидинама излази пут за Балуклију, то јест „ајазму“, свету воду чудотворну. Пут пролази кроз турско гробље, у долину која ми је однекуд позната иако никад у њу нијесам долазио . . . Позната ми је по чемпресима каквих нема на Ејубу, ни на Караца Ахмету, ни око Босфора, ни на свијету.

Те сам чемпресе видео на слици, у седмом разреду, у канцеларији директора беранске гимназије Анте Мишуре, кад је требало да одговарам за неку кривицу. Слика је била у боји, величине отприлике 70 са 90, и звала се „Улаз у Цариград“ или нешто тако. Зидине бедема изгледале су фантастично а сад видим да су тачно представљене. По освјетљењу се осјећало да је и море ту негдје близу. Остало је било ливада с два-три усукана усврдољчена чемпреса које као да је измислио луди Ван Гог. Преко ливаде пут крчаник, на путу два коњаника . . .

У ствари — можда сам ту слику тражио више него цркву због које сам ту дошао. И нашао сам је, иако је скоро све друкчије. Ливаде нема — њу је прекрило ружно хришћанско гробље с крстачама. Умјесто пута преко ливаде пружила се асфалтна цеста, а умјесто коњаника искрсавају и нестају аутомобили. Али чемпреси и бедеми још су остали — нијесам — узалуд долазио.

Summary

THE NOTEBOOK

by Mihailo Lalić

The travel journal of the famous Montenegrin author Mihailo Lalić was written during his stay in Istanbul in 1975. Both his travel and the journal are connected with Lalić's literary work. After completion of his novel »Fortunes of War«, the author was working on another novel, »Prisoners«. Therefore he wanted to retrace the footsteps of Pejo Grujović, the hero of these works. Lalić wrote about this in the travel journal: »I had hoped to find there (in Istanbul) more lasting traces, maybe written ones, of our people, known and unknown, among them of Pejo Grujović, whose story I tried to check, to bring closer to reality and to supplement by authentic documents, for myself at least«. This very fact influenced the author's movements around Istanbul and his investigations — it, naturally, determined the character of the journal, primarily its topic and motifs. In the first part of the journal there is a series of incidental pictures, as they appear to the passenger who experiences the landscape through the train window. Later, in Istanbul itself, the author walks the vast stage of the old city, led by the dual purpose of discovering and getting to know both the bright and the seamy side of the complex city, and to search for documents and details which he would use in further literary work.